

- права, політологія, соціологія. – 2013. – № 5. – С. 52-58.
5. Чикаленко Є. Х. Щоденник (1907-1917) / Є. Х. Чикаленко. – К.: «Темпора», 2011. – 480 с.
 6. Чикаленко Є. Х. Щоденник (1918–1919) / Є. Х. Чикаленко. – К.: «Темпора», 2011. – 424 с.
 7. Шелухин С. Державна мова на Україні / С. Шелухин // Нова рада. – 1918. – 8 вересня.
 8. Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / С. Шелухин. – Прага, 1936. – 248 с.
 9. Винниченко В. Відродження нації [Електронний ресурс] / В. Винниченко. – Відень. Видавництво “Дзвін”. – 1920. – 345 с. – URL: http://ukrlit.org/faily/avtor/vynnychenko_volodymyr_kyrylovych/vynnychenko-vidrozhennia_natsii.pdf (дата звернення: 25.10.2016).
 10. Липинський В. Націоналізм, патріотизм і шовінізм. (Лист до Б. Шемета, писаний у Райхенау, Австрія (12 грудня 1925 р.)) / В. Липинський // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін.-т держави і права ім. В. М. Корецького : Редкол. : Ю. І. Римаренко (від. ред.) та ін. – К.: Генеза, 1996. – 942 с.

Музичко О. Є.

УДК 94(477.63)«1800/1917»

**ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ЗНАТЬ В
ІСТОРИОГРАФІЧНОМУ ПРОЦЕСІ НА ТЕРИТОРІЇ
ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

Метою цієї статті є дослідження на широкій джерельній базі процесу популяризації історії серед простолюду на території Південної України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Позитивним результатом проведення народних читань, влаштування бібліотек, видання брошур було ознайомлення

широких верств суспільства, найчастіше неписьменних, з основами історичних знань, розширення їх світогляду, формування національно центричних, іноді альтернативним офіційним, бачень національних історій. Негатив полягав у тому, що історію переважно використовували в якості пропаганди для формування в населення промонархічного світогляду.

Ключові слова: *Південна Україна, просвітництво, історіографічний процес*

Історичне знання є багатшаровим, складним явищем, що формується та існує на кількох рівнях, основними з яких є академічний та масовий. Вони постійно перетинаються, взаємодоповнюються, взаємовпливають та конфронтують між собою. Історіографічний процес, як частина історичного, увібрав у себе всі форми та методи формування історичних знань, думки та науки і відтак у дослідницьке поле сучасного історіографа, який ставить за мету пізнати це явище у всій різноманітності має потрапляти не лише академічна, наукова, галузь. Питання взаємодії академічного та масового історичного пізнання, популяризації історії сьогодні є не менш актуальними, а відтак й так само історіографічні дослідження у цьому напрямку.

Метою цієї статті є дослідження процесу популяризації історії інтелігенцією серед простолюдю на території Південної України (тоді – Херсонської, Катеринославської, Таврійської губерній Російської імперії) у другій половині XIX – на початку XX ст. Джерелознавчою базою статті є архівні та оприлюднені джерела різних видів: актові (передусім звіти просвітницьких товариств), мемуари, преса. Якщо актові джерела фіксують статистичні дані, то преса відображає реакцію населення, результати роботи, хоча, ясна річ, й у дещо деформованому «інтелігентському» сприйнятті, не йдучи прямо від «безмовної більшості». В історіографії заявлена нами тема висвітлена фрагментарно, в основному не в історіографічному контексті, а в освітньо-просвітницькому та біографічному [13; 14, с. 108-109; 23].

Друга половина XIX – початок XX ст. минули під знаком модернізації. Прагнення інтелігенції просвіщати населення,

що цілком підтримувалося урядом, який переслідував власні ідеологічні цілі цементування імперії, не було принципово новим, адже спиралося на традиції, «запущені» просвітництвом XVIII ст. Втім, суттєво зросли можливості, зокрема, технічні (розвиток кінематографу, преси і т.п.) та урізноманітнилися напрямки. Передусім йдеться про поживлення національних рухів, провідники яких мали не лише загальнопросвітницькі, але й націєтворчі завдання. Значно зросли у добу модернізації та реформ мобілізаційні можливості та прагнення інтелігенції, про що свідчить лавиноподібне зростання кількості громадських об'єднань – благодійних, просвітницьких, наукових, профспілкових. Південна Україна перебувала у фарватері зазначених тенденцій, як густозаселений, економічно розвинений, причорноморський, мультикультурний, етноконтактний, регіон.

Основною формою просвітницької роботи всіх громадських об'єднань та закладів була організація популярних читань, що мала найбільш безпосередньо, найкоротшим шляхом, впливати на свідомість простолюду [20; 21]. Поряд з літературною, медичною, природознавчою, технічною тематикою, історична посідала провідні позиції. В Одесі відповідну роботу провідного просвітницького товариства міста Слов'янського благодійного товариства Св. Кирила та Мефодія далеко не в останню чергу координували професори-історики відкритого у 1865 р. Новоросійського університету В. І. Григорович, О. І. Маркевич, Ф. І. Успенський, І. А. Линниченко, О. І. Кірпічников, О. І. Деревницький, приват-доцент Г. О. Афанасьєв та ін. Окрім читання лекцій та організаційного внеску, вони робили грошові пожертви на читання. Читання відбувалися у районах Одеси (Молдаванка, Слобідка, Пересип) та у найближчих селах (Усатове, Нерубайське, Дальник, Гниляково та ін.). Читання перетворилися на такий помітний бік діяльності товариства, що у 1887 р. та на початку XX ст. Г. О. Афанасьєв та І. А. Линниченко мусили виправдовуватися перед тими співчленами, які звинувачували правління товариства у зраді слов'янській ідеї та місії.

Тематика читань-лекцій була різноманітною. Інтерес влади, священників, що передусім опікувалися просвітництвом

простолюду, полягав у вихованні в нього лояльності до самодержавства, поширенні офіційного, «карамзинського» образу історії Росії. Тому закономірно, що головну групу лекцій становили читання про князів, царів та імператорів Росії (включно з Київською Руссю, яку включали до обсягу російської історії). Влада контролювала проведення процесу у «правильному» напрямку. У 1890 р. Одеська дирекція народних училищ заборонила використання низки книг для прочитання перед простолюдом. Після заступництва Одеського генерал-губернатора з Петербургу надійшло уточнення, згідно якого було дозволено 23 брошури з історії, але не дозволено брошури Попова «Обряди та звичаї Давньої Русі», Плетньова «25-річчя царювання государя Імператора Олександра Миколайовича» [17, с. 9].

За сенсом-метою дотичну до цієї основної групи складала читання присвячені успішним для Російської держави війнам: Куликовська битва, підкорення Казані та Астрахані, Підкорення Сибіру, Смутний час, війна 1812 р. з особливим наголосом на «народній війні», Плевна, або героїзовано-міфологізованим подіям військової історії, хоча і з загально невдалим фіналом для Російської імперії: Севастопольська оборона 1854-1855 років. У 1891-92 рр. таким читанням було надано систематичності, тобто вони набули вигляді курсу з історії Росії у стилі «Історії» М. Карамзина «за царюваннями». При тому, організатори цих читань зауважували, що записи вражень слухачів дозволяють зробити висновок про те, що народ найбільш цікавиться історичними читаннями, що мають епізодичний характер, змальовують або великі реформи, благодієльні для людства, або великих людей, які послужили своїй батьківщині. Тому ця систематичність так і не була надалі витримана.

Особливою масштабністю відзначалися читання у 1888 р., присвячені 900-річчю хрещення Русі, на яких пролунали доповіді професора Ф. І. Успенського та С. І. Бранкенгеймера.

Консерватори були лише частиною складу товариства. Серед професорів переважали ліберали-просвітники. Серед членів траплялися і такі особи як С. Л. Чудновський – колишній народник,

що відбув сибірське заслання, а в Одесі жив під поліцейським наглядом. Подібну долю мав інший діяч товариства, але до того ж й українофіл, О. О. Андрієвський. Саме цим пояснюється помітний демократичний струмінь у тематиці читань. Так, 19 лютого 1886 р. відбулося читання на честь 25-річчя звільнення селян про реформи 1860-х років за присутності настільки великої кількості слухачів, що організатори, аби уникнути тисняви, були змушені повторювати одне і теж тричі перед новоприбулими. Таким чином, читання прослухали близько 3 тис. осіб [3, с. 59]. Відповідні віяння відчутні й у виборі таких тем як «Руська Правда», «Земські Собори на Русі».

Ще однією тематикою була історія Одеси, що особливо увиразнилося в ювілейному 1894 р.: «Минуле та сучасне Одеси», «Напад англо-французького флоту на Одесу у 1854 р.».

Хоча й у невелику групу, але виокремимо читання з історії України: «Богдан Хмельницький», «Про запорожців». Це було визнанням очевидного для багатьох сучасників факту: переважання українців та української мови у районах Одеси, де відбувалися читання. Підтвердження цьому можна знайти у звітах товариства, в яких наводилася пряма мова відвідувачів читань, їх враження. До української тематики дотичне читання 1895 р. «Крим та кримські татари», яке відвідало близько тисячі осіб. Хоча лектор у звіті не вказаний, напевно це був вже згаданий О. О. Андрієвський, що раніше видав у Києві брошуру з такою назвою і читав у народних аудиторіях.

Дуже помітну тематичну групу складають читання з всесвітньої історії. Урочистістю та велелюдністю відзначалося читання у 1885 р., присвячене 1000-літтю з року смерті Св. Кирила та Мефодія. Інші теми були присвячені загальним питанням («Як люди навчилися писати», «Язичницька віра до Христа», «Перші християни»); стародавній історії Сходу («Про давніх єгиптян», «Кир, цар персидський», «Цар Дарій»); історії Європи та Америки («Хрестові походи», «Колумб», «Узяття Константинополя турками», «Історія паперових грошей та історія банку Джона Ло», «Про зовнішню політику Наполеона III», «Вільям Пітт», «Ричард

Кобден та свобода торгівлі» (4-7 теми розкрив Г. О. Афанасьєв). Справедливо розглядаючи ці теми як більш елітарні, лідери товариства виокремили їх у так звані «загальнодоступні лекції», що призначалися для більш розвинених слухачів: «Картини з давньоримського життя» (приват-доцент О. Ф. Базінер); «Наполеон I», «Про гугенотів у Франції» (Г. О. Афанасьєв); «Про рабство у давньому світі» (О. Я. Пергамент); «Англійські філантропи ХІХ ст.» (професор Р. Ю. Віппер).

Організатори читань уважно моніторили кількість та склад відвідувачів та їхні враження. У 1894 р. найбільше людей зібрали читання про Олександра Невського (312), Христофора Колумба (285), севастопольців (280), просвітителів Сибіру (279), Івана Федорова (264). На цьому тлі привертає увагу порівняно невелика явка на лекції про Петра та Катерину II – 196 та 123. Наголосимо, що навіть у 1896 р. читання з приводу століття з дня смерті Катерини II на Слобідці-Романівці відвідало значно менше осіб, аніж на інші теми. Це свідчить про пізнє насадження міфу про імператрицю в Одесі з боку державної влади.

Читання на тему «Минуле та сучасне Одеси» відвідали 157 осіб: 29 хлопчиків, 20 дівчинок, 9 юнаків та 11 дівчат, 59 чоловіків та 22 жінки. 36,3 % дорослих відвідували читання на історичну тематику, що було другим показником після читань на релігійно-моральну тему з невеликим відставанням (36,4 %) та випереджало природничо-історичні (34, 3 %) та літературні (31 %). Проте, серед молоді історична тематика перебувала на останньому місці за популярністю (17, 1 %), порівняно з природничою (23,6 %), релігійною (21,1 %) та літературною (20,7 %). Серед історико-релігійних читань найбільшу увагу привернула тема «Язичницька віра до Христа» (187 осіб), тоді як «профільна» для товариства тема про Кирила та Мефодія привабила лише 113 осіб.

Описуючи читання у сільській місцевості на Одещині, священник І. Стоянов зауважував, що найбільше відвідують читання на релігійно-моральні теми, а історичні та белетристичні відвідує більше молодь, а старики називають такі читання казками, говорячи «дурять дурних» [18, с. 19].

У 1917-1920 рр. ці читання було трансформовано в «Одеський народний університет у пам'ять революції 1917 р.». Секція історії під головуванням П. М. Біцилли охоплювала курси з всесвітньої історії, історії Росії, історії України, історії євреїв. Існувала також група з історії мистецтв. На прохання слухачів після першого семестру були залишені лише систематичні курси. Серед найоригінальніших тем відзначимо «Головні моменти боротьби за свободу»; «Історія праці та власності»; «Історія Ізраїля»; «Головні моменти в історії середньовічного католицизму».

У Миколаєві аналогічну діяльність від кінця 1880-х років розгорнув Комітет народних читань, підпорядкований попечителю Одеської навчальної округи. До членів комітету належав один з перших істориків Миколаєва, секретар міської думи, Г. М. Ге. Читання комітету з історії, на нашу думку, відзначалися більшою поверховістю та спрощеністю, аніж одеські, хоча й тут переважало патріотичне спрямування (наприклад, у жовтні 1892 р. відбулося читання у пам'ять 15-ліття від дня падіння Плевни) [8, арк. 6-9].

У 1880-х роках розпочала діяти Катеринославська комісія народних читань. В її діяльності брали участь перший історик Катеринослава М. М. Владіміров, випускник історико-філологічного факультету Новоросійського університету П. К. Борзаковський (пізніше популяризував історію в Одесі). За перші 10 років діяльності комісії було прочитано 36 творів з історії Росії [2]. На більш наукову основу на початку ХХ ст. намагалися поставити читання діячі Катеринославського наукового товариства. Зокрема, вони влаштовували курси історії російської, західноєвропейської, давньої літератур, епізодичний курс російської та західної історії, історії Реформації, новітньої історії Західної Європи [16, с. 6-7]. Наприклад, у 1911 р. Є. О. Єлачич прочитав лекцію про первісну людину [6, арк. 340, 348; 6, арк. 40]; В.П. Потьомкін «Кінець другої Імперії та національна самооборона Франції у 1870-1871 рр.», «Боротьба за віру в Іудеї I століття до Різдва Христового», «Доба Людовика XIV» [7, арк. 318, 329].

У Сімферополі історію популяризували у 1880-х рр. – на початку ХХ ст. Благодійне товариство та Таврійська вчена архівна

комісія. Зокрема, активно діяв один з провідних кримських істориків та істориків Криму, випускник Новоросійського університету Ф. Ф. Лашков [19].

В останні роки XIX ст. активізувалися народні читання у Херсоні та його повітовій окрузі (наприклад, у м. Новопокровському). У різних районах міста, зокрема, у міській в'язниці, викладачі читали популярні брошури про Володимира Мономаха, Петра Великого, Суворова, про Смутний час, про народну війну 1812 р. та ін. В середньому ці лекції збирали 100 слухачів [26].

Прикметою часу було виникнення у містах півдня не лише загальнопросвітницьких, але й національних громадських об'єднань, що теж переймалися питанням популяризації історії з націєтворчою метою. Найбільш помітними були зусилля українських, російських, польських, єврейських товариств. В Одесі, Катеринославі, Миколаєві в умовах революції 1905 р. були засновані українські «Просвіти», що приділяли велику увагу популярним лекціям з історичної тематики. Найпомітнішою акцією одеситів було проведення систематичних лекцій з історії України випускника Новоросійського університету П. Г. Клепацького. Аналогічний курс у миколаївській «Просвіті» прочитав М. М. Аркас. 6 листопада 1908 р. Д. І. Яворницький виступив з лекцією у катеринославській «Просвіті» на тему «Українське козацтво в історії». І. М. Труба виступив з лекціями про повстання під проводом Б. Хмельницького. Катеринославській «Просвіті» вдалося поширити свою діяльність у сільську місцевість. На початку 1912 р. у філії «Просвіти» у селі Мануйлівці Д. І. Дорошенко прочитав лекції про запорізьке козацтво [11, с. 48].

У 1917-1920 рр. «Просвіти» стали вагомим чинником відродження української історичної пам'яті на півдні України. Кількість «Просвіт» суттєво збільшилася. Наприклад, у серпні 1917 р. «Просвіта» організувала курси українознавства у Павлограді, на яких читали лекції відомі катеринославські історики В. О. Біднов, А. С. Синявський, Д. І. Яворницький.

Стурбовані загрозою втрати панівної позиції своєї національності, починаючи з революції 1905 р. активізувалися російські товариства – «Союз руського народу», «Союз руських людей» та ін. У своїй діяльності вони приділяли велику увагу історії. Наприклад, «Союз руського народу» в Одесі у 1913 р. влаштував «педагогічні суботи», на яких переважали історичні теми: 300 річчя Романових; Нарис історії смутного часу (лектор І. А. Аносов), царювання перших Романових (В. Юшко); Огляд діяльності імператорів 18 та 19 століття (М. М. Родзевич); Нарис розвитку монархізму за останні 300 років (Желтухин); Ставлення літератури до Романових (Г. Г. Вілінський). Барон П. Ф. Бюллер зробив низку доповідей про добу кавказьких війн та її героїв Котляревського, Єрмолова та ін. [1, с. 8].

Серед інших слов'янських народів особливо активними були поляки. Наприклад, 3 травня 1916 р. один з лідерів польської діаспори Одеси Й. Мьодушевський виступив перед 500 слухачами у «Польському Домі» Одеси про значення польської конституції 1791 р. [5].

Зусиллями низки єврейських товариств (передусім «Товариства поширення просвіти серед євреїв») наприкінці XIX – на початку XX ст. в Одесі періодично відбувалися публічні читання про історію євреїв, хоча вони і не охоплювали широку аудиторію. Наприклад, у 1914 р. в Одесі виступив історик, тривалий час одеський, а на той момент вже пітерський, засновник наукової єврейської історіографії у Російській імперії, Шимон Дубнов. Він висвітлив в історичній перспективі умови розвитку єврейських мов [15]. Активну просвітницьку історичну діяльність в Одесі вели Йосип Клаузнер та Лев Коган. Зокрема, у 1907 р. у приміщенні єврейського сіоністського клубу «Кадіма» Й. Клаузнер прочитав лекцію «Палестина у поворотних пунктах єврейської історії» [9, арк. 39]. Торкався історичної тематики у своїх виступах знаменитий В. Жаботинський.

На помітний просвітницький центр на початку XX ст. перетворився грецький клуб «Омонія» у Театральному провулку, в якому регулярно відбувалися лекції історичного змісту. У 1907 р. провідний візантиніст Новоросійського університету

професор Синодій Пападімітріу прочитав лекцію «Візантійський двір у XII ст.»; у 1912 р. – С. Сарибакцивані про Адмантія Кораї [10, арк. 26; 26].

Слід наголосити, що провідні південноукраїнські просвітні центри перебували між собою у постійному контакті, як загалом в історіографічному процесі, так і щодо розвитку народних читань на історичну тематику. Так, М. М. Аркас використовував в діяльності миколаївської «Просвіти» досвід Одеської; з лекціями у Херсоні та Миколаєві виступали одеські історики С. П. Шелухин та С. Л. Аваліані, а в Одесі виступав про козацтво Д. І. Яворницький.

Окрім усного спілкування з народом, провідники просвітницьких товариств практикували такі традиційні методи роботи як влаштування бібліотек та видавництво літератури. На 1890 р. бібліотека одеського «Слов'янського благодійного товариства Св. Кирила та Мефодія» нараховувала 189 книг з руської історії та 164 зі священної, частина з яких мала відношення до історико-релігійної тематики. У 1890 р. читачам було видано 50 книжок з тематики російської історії та лише 6 зі священної історії, що дуже поступалося показникам видання книжок з літературної тематики – 6109.

Великого поступу досягла бібліотека «Товариства взаємодопомоги одеських прикажчиків-євреїв», в якій були окремі відділи з єврейської історії та літератури. У 1909 р. читачі замовляли 706 видань з російської та всесвітньої історії та археології, що було суттєво менше, аніж у 1901 – 1905 рр. У відсотковому плані інтерес до історичної тематики суттєво поступався багатьом іншим темам, хоча ситуацію дещо «рятувала» досить велика популярність історії російської та всесвітньої літератури та релігії. [22, с. XVI - XVII].

У Катеринославській безкоштовній бібліотеці-читальні при Аудиторії народних читань книги з історико-біографічної тематики (92 одиниці) перебували на 3 місці після белетристики (619) та природознавства(124).

На Херсонщині селяни взяли у 1897 р. у місцевій бібліотеці 298 книг, з них 109 літературного змісту, історичних – 84 та духовних

– 105. Серед найбільш популярних видань був «Суворов» Петрушевського [24].

Просвітницькі організації активно вели власну видавничу діяльність. Одеське «Слов'янське благодійне товариство Св. Кирила та Мефодія» видало накладом 7 тис. примірників брошуру П. Занкова та 2 тис. С.І. Бранкенгеймера про хрещення Русі та 1 тис. Ф. І. Успенського про Візантію та Русь; 3 тис. примірників біографії Де Рибаса, Рішельє та Воронцова В. О. Яковлева; «Минуле та сучасне Одеси» С. Л. Чудновського 15 тис. примірників; «Гугеноти за Людовика XIV» Г. О. Афанасьєва 2 тис. примірників; «Виховання Петра Великого» В. М. Ястребова 3 тис. примірників. Подаровані товариству та видані ним книги дарувалися. У 1890р. комісія народних читань товариства надіслала у школи Сербії, Болгарії, Чорногорії 400 книг історичного змісту. Під час перебування в Одесі митрополита чорногорського йому було подаровано для поширення у Чорногорії 110 примірників згаданих брошур про хрещення Русі. Під час заходів на честь 900-річчя хрещення Русі було роздано 521 брошуру С. І. Бранкенгеймера та 300 П. Занкова. 10 тис. примірників «Минуле та сучасне Одеси» С. Л. Чудновського Одеське міське управління роздало учням міських училищ. О.І. Кірпічніков взяв участь в урочистостях у Херсонесі, де він роздав 25 примірників брошури Ф. І. Успенського та 150 примірників П. Занкова. У Києві С. І. Березін під час урочистостей роздав 50 примірників брошури Ф. І. Успенського та 250 П. Занкова.

Книги не лише дарували, але й успішно продавали. Під час лекції про книгодрукування у міській аудиторії було розкуплено 200 примірників книжки про Й. Гутенберга. За досить нетривалий період купили 556 примірників «Русь та Візантія» Ф. І. Успенського, 1934 примірники брошури С. І. Бранкенгейма, 6845 П. Занкова, 871 біографій Де Рибаса, Рішельє та Воронцова В. О. Яковлева, 636 «Виховання Петра Великого» В. М. Ястребова, 11070 «Минуле та сучасне Одеси» С. І. Чудновського.

Для видання книг та іншої літератури одеська «Просвіта» заснувала фонд імені Л. А. Смоленського. Так були видані

праці М. Ф. Комарова «Запорозькі вольності», І. М. Бондаренка «Про Гарібальді» та ін. Єврейські товариства видали брошури Й. Клаузнера про історію єврейської літератури та збірник статей М. Г. Моргуліса «Історичні етюди».

Провідні члени-історики катеринославської «Просвіти» видали кілька праць коштом цієї організації: Д. І. Яворницький «Як жило славне запорозьке низове козацтво» (1-е видання 1912 р. – 1250 прим., 2-ге 1913 р. – 3 тис. прим.); Д. І. Дорошенко «3 минулого Катеринославщини. Коротка історія краю і його заселення» (1913). У 1910 – 1913 рр. Д. І. Дорошенко був редактором часопису «Дніпрові хвилі», на сторінках якого було надруковано низку історичних статей [12, с. 126-127].

Звичайно, найвидатнішим популяризаційним проектом південноукраїнських українських істориків була праця М. М. Аркаса «Історія України-Русі». Незважаючи на гостру критику з боку М. С. Грушевського, більшість сучасників високо оцінили просвітницький потенціал книги. В якості одного з можливих численних прикладів позитивного впливу книги на формування укаріноцентричної візії історії України, загалом української національної свідомості, можна навести спогади видатного українського історика та літературознавця Ю. Г. Блохіна-Бойка. Цей уродженець Миколаєва 1909 р. згадував, що у бібліотеці його батька була «Історія» М. М. Аркаса: «Її чудесні ілюстрації стали для мене привабливими загадками, коли я ще не вмів читати, а як навчився, то дуже скоро зосередив усю свою дитячу увагу на тому, щоб вичитати розгадки до малюнків, які мене цікавили» [4, с. IX-X]. У деяких південноукраїнських родинях «Історія» М. М. Аркаса була своєрідною реліквією, яку іноді ховали від обшуків комуністів. У 1940-х роках похідні групи ОУН на півдні України використовували цю працю у тих же цілях, що і просвітяни початку ХХ ст.

У Катеринославі вдавалися до найновіших форм популяризації історичних знань. У 1912 р. Південноруське кіноательє «Родина» за консультування Д. Яворницького поставила кінострічку «Запорізька Січ», а згодом «Мазепа», «Осада Запоріжжя»

(режисер Данило Сахненко), «Богдан Хмельницький» (режисер А. Варягін) [23, с. 230]. Вже у 1918-1919 рр. товариство «Русь» М. С. Трофімова (Ялта-Одеса) під керівництвом режисера М. Ларін, оператора О. Левицький, художника В. Симанова поставило фільм про Мазепу.

Отже, у процесі поширення історичних знань у глиб народних мас брали участь усі найбільші південноукраїнські міста, залучаючи до своєї орбіти й приміські та сільські райони. Найуспішніше цей процес тривав в Одесі та Катеринославі. Позитивним результатом проведення народних читань, влаштування бібліотек, видання брошур було ознайомлення широких верств суспільства, найчастіше неписьменних, з основами історичних знань, розширення їх світогляду, формування національно центричних, іноді альтернативним офіційним, бачень національних історій (особливо це було важливо для української національності). Негатив полягав у тому, що історію переважно використовували в якості пропаганди для формування в населення промонархічного світогляду.

Музычко А. Е.

ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ НА ТЕРРИТОРИИ ЮЖНОЙ УКРАИНЫ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX вв.)

Целью этой статьи является исследование на широкой источниковой базе процесса популяризации истории среди простонародья на территории Южной Украины во второй половине XIX – начале XX в. Главными формами работы было объединение интеллигенции в просветительские общества, которые проводили народные чтения, открывали библиотеки, издавали брошюры. Заметной была деятельность по распространению исторических знаний ряда национальных обществ. Положительным результатом этого процесса

было ознакомление народа, чаще всего неграмотного, с основами исторических знаний, расширение их мировоззрения, формирование национальных, иногда альтернативных официозным, образов историй. Негатив заключался в том, что историю преимущественно использовали в качестве пропаганды для формирования у населения монархического мировоззрения.

Ключевые слова: Южная Украина, просветительство, историографический процесс

Муzychko O.

**PROMOTING OF HISTORICAL KNOWLEDGE IN
HISTORIOGRAPHIC PROCESS IN THE TERRITORY OF
THE SOUTHERN UKRAINE
(SECOND HALF OF XIX – THE BEGINNING OF THE 20TH
CENTURY)**

The purpose of this article is the research on wide source base of promoting process of history among common people in the territory of the Southern Ukraine in the second half of XIX - the beginning of the 20th century. The main forms of work were association of the intellectuals in educational societies which carried out national readings, opened libraries, published brochures. Activities for distribution of historical knowledge of a number of national societies were noticeable. Acquaintance of the people, most often illiterate, with bases of historical knowledge, expansion of their outlook, formation national, sometimes alternative semi-official, images of stories was positive result of this process. The negative was that the history was mainly used as promotion for the purpose of formation at the population of monarchic outlook. Signs of the times was the emergence in the cities of the south not only education society but national associations, which also concerned the question popularize the history of creation of nation purposes. Most notable were the efforts of Ukrainian, Russian, Polish, Jewish societies. It is important that the activities of educational societies contributed to the fact that there was in the south of Ukraine

to study the history of Ukraine. The southern Ukrainian leading educational center were together in constant contact, as a general historiographic process and for the development of people's readings on historical themes. for example M. M. Arkas used in the work of Mykolayv "Prosvita" experience of Odesa; lectures in Kherson and Mykolayv was historians from Odesa S.P. Shelukhyn and S. L. Avaliani; D. I. Yavornytsky told about the Cossacks in Odesa.

Keywords: *Southern Ukraine, enlightenment, historiographic process*

Список використаної літератури

1. 7-й год деятельности Одесского Союза Русских людей. Отчеты и речи, произнесенные на торжественном годовичном собрании 1-го октября 1913 г. – Одесса, 1913. – 23 с.
2. Акинфеев И.Я. Обзор десятилетия деятельности Екатеринославской комиссии народных чтений 1883 г. – 13 февраля 1893 г. // Екатеринославские губернские ведомости. – 1893. – 6 марта.
3. Афанасьев Г. Е. Зарождение народной аудитории в Одессе (Воспоминания) // Что такое народный университет. Сб. ст. под. ред и с предисловием И. Линниченко. – Одесса, 1917. – 60 с.
4. Бойко Ю. Вибране. – Мюнхен, 1971. – Т. 1. – 312 с.
5. В Польском доме // Одесский листок. – 1916. – 16 мая.
6. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 1070.
7. ДАДО. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 1181. – Ч. 2.
8. Державний архів Миколаївської області. – Ф. 208. – Оп. 1. – Спр. 2.
9. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 226.
10. ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 226.
11. Дніпрові хвилі. – 1912. – № 3.
12. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901-

- 1914 pp.). – Виннипег, 1949. – 167 с.
13. Журба О., Білик В. Історія Катеринославської «Просвіти» 1917-1922 рр. // Питання історії України: історико-культурні аспекти. – Дніпропетровськ, 1993. – С. 104–112.
 14. Заруба В. Антін Синявський: життя, наукова та громадська діяльність (1866–1951). – Дніпропетровськ, 2003. – 284 с.
 15. Одесский листок. – 1914. – 5 января.
 16. Отчет о деятельности Екатеринославского Научного Общества в 1906-1907 академическом году. Год седьмой. – Екатеринослав, б.г. – 42 с.
 17. Отчет правления Одесского Славянского общества имени Св.Св. Кирилла и Мефодия за 1890 г. – Одесса, 1891. – 47 с.
 18. Отчет правления Одесского Славянского общества имени Св.Св. Кирилла и Мефодия за 1897 г. – Одесса, 1898. – 43 с.
 19. Отчет Симферопольского благотворительного общества за 1884 год. – Симферополь, 1885. – 60 с.
 20. Парасунько Б. Культурно-просвітницькі товариства в становленні громадянського суспільства Росії початку ХХ століття / Б. Парасунько // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Історія. – 2010. – Вип. 99. – С. 22-25.
 21. Савинова М. А. Народные чтения как одна из форм внешкольного образования в России (вторая половина XIX – начало XX века) / Савинова М. А. // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. Исторические науки. Сектор молодых ученых. – № 3 (7). – 2007. – С.134-136.
 22. Систематический каталог библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г. Одессы имени учредителя ее С. Л. Бернфельда. – Одесса, 1910. – 310 с.

23. Утешева Г. В. «Розвага для народу»: кіно та катеринославці на межі ХІХ – ХХ ст. / Г. В. Утешева // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – 2012. – Вип. 10. – С. 224-232.
24. Юг. – 1898. – 13 септєбря.
25. Юг. – 1898. – 17, 19 апрєля.
26. Южная мысль. – 1912. – 4 апрєля.

Синявська О. О.

УДК 930.1(477.74):94+380

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ РІШЕЛЬЄВСЬКОГО ЛЦЕЮ НА СТОРІНКАХ ЮВІЛЕЙНИХ ВИДАНЬ ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Стаття присвячена історіографічному аналізу ювілейних видань з історії Одеського університету. Визначаються основні критерії для аналізу, на підставі яких висвітлюється зміст матеріалів з історії університетського попередника – Рішельєвського ліцею.

***Ключові слова:** Рішельєвський ліцей, Одеський (Новоросійський) університет, історія, історіографія.*

У сучасному світі освіта – складне і багатоманітне суспільне явище, сфера передачі, усвоєння і перероблення знань і соціального досвіду. Разом з тим освіта це певна система навчальних і виховних закладів, що здійснюють різноманітні форми залучення досвідів в усвоєння багатств культури. Серед соціальних інститутів суспільства освіта в усі періоди історичного розвитку займала одну з провідних позицій. У 2015 році відсвяткував своє 150-річчя один із флагманів університетської освіти в Україні – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. А у 2017 році відзначатимемо 200-річчя від дня заснування університетського попередника – Рішельєвського ліцею.